

ABU RAYHON BERUNIY-DUNYO XRONOLOGIYA FANINI RIVOJIGA HISSA QO'SHGAN BUYUK SHARQ OLIMI

¹Mamayusupov Og'abek Bahridin o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabasi

e-mail:ogabekmamayusupov2@gmail.com

Tel:+998978472807?,

²Ergashov Davronbek Sultonmurod o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabasi

e-mail:davronbekergashov@gmail.com

Tel:+998944302050,

³Qalandarova Madina Jo'rabek qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabasi

e-mail:qalandarovam05@gmail.com

Tel: +99899 708 16 41.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7428477>

ARTICLE INFO

Received: 29th November 2022

Accepted: 11st December 2022

Online: 12nd December 2022

KEY WORDS

Kalendar, turkiylar, zardusht, xronologiya, yordamchi tarixiy fanlar, etnografiya, toponimika, "Qonuni Mas'ud", "Osor-ul-boqiya", "Kitobut-tafxim", Zaratushtra xronologiyasi.

KIRISH

Ma'lumki yordamchi tarixiy fanlarning shakllanishi XIX asrning ikkinchi yarmi — XX asr boshlariga to'g'ri keladi. XIX asrgacha ular asosan tavsiflovchi fan edi. Yordamchi tarixiy fanlar uchun ma'lumotlar fanning turli sohalari vakillari tomonidan asrlar davomida to'plangan. O'rta asr turk manbalarida yordamchi tarixiy fanlarni rivojlantirish uchun foydali bo'lgan ulkan faktik materiallar bor. Ushbu o'rinda Abu Rayxon Beruniy asarlari alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotchilar Abu Rayxon Beruniy manbashunoslik nazariyasida kuchli, dinshunoslik, etnografiya, toponimika, tarixiy geografiya, nasabnoma sohaslarini chuqur egallagan deb hisoblashadi. Beruniy xronologiyaga

ABSTRACT

Bugungi kunda biz qo'llayotgan kalendar va vaqt hisoblari bugungi shaklga kelgunga qadar juda uzoq bir davrni bosib o'tgan. Abu Rayhon Beruniy - dunyo xronologiya fanini rivojiga hissa qo'shgan buyuk sharq olimi hisoblanadi. Abu Rayhon Beruniy o'zining "Xronologiya", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida qadimgi so'g'dliklar, xorazmlilar, qadimgi turklar va boshqa sharq xalqlari xisob tizimi haqida bebaxo ma'lumotlarni berib o'tgan.

ham qiziqqan. Uni haqli ravishda xronologiya asoschilaridan biri deb atash mumkin. Xronologiya va kalendar muammolari Beruniy uchun alohida mavzu bo'ldi. Ular olimning deyarli barcha asarlarida o'z aksini topgan. "Osor-ul-boqiya" (5; 9; 10; 12), "Kitob-ut-tafxim" dagi xususiyatlar (4;6;7;8) va "Qonuni Masudiy" (3) asarlarini xronologiya sohasidagi universal to'plam deb atash mumkin. Abu Rayxon Beruniy tadqiqotlari, istisnosiz, astronomik va tarixiy xronologiya nazariyasi hamda geoxronologiyaning barcha jabhalarini qamrab oladi. Beruniy "Osor-ul-boqiya" ning qisqacha muqaddimasida xronologiya muammosiga murojaat qilish sabablarini aytib o'tgan: "Va keyin (aytay); bir

o'qimishli kishi mendan xalqlar qanday hisoblash usullaridan foydalanadi, ularning ildizlari, ya'ni dastlabki sana va shoxlari o'rtasidagi farq nima?, ya'ni oylar va yillar, odamlarni qanday sabablar (u yoki bu davrni belgilashga) undaganini so'radi.), ayrim xalqlar boshqalardan farqli o'laroq amalga oshirgan muhim bayramlar va unutilmas kunlar (bag'ishlangan) ma'lum davrlar va asarlarga, shuningdek, (marosimlar) nimalardan iborat. U meni bu (ma'lumotni) iloji boricha tushunarli tarzda taqdim etishni talab qildi,"

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYASI

Bu borada Abu rayxon Beruniy "Osor-ul-boqiya", "Kitobut-tafxim" va "Qonuni Mas'ud"da o'zining asosiy qarashlarini belgilab bergan, vaqt o'lchovlari nazariyasi, xronologiya bilan bog'liq, ya'ni kunduz, tun haqida va kun, oy va yil haqida malumotlar bergan.(9: 13-14 betlar; 8: 126-133 betlar; 3: 94-97 betlar). Beruniy quyosh yilini quyoshning ekliptika bo'ylab to'liq aylanish davomiyligi, qamariy yil esa Oyning Quyoshga o'n ikki marta qaytishi davomiyligi deb hisoblaydi (3: 99 bet.). Beruniyning "Kitob-ut-tafxim" asarida astronomik yil quyidagicha ta'riflanadi: "Tabiiy yil - issiq va sovuq fasllar, shudgorlash va chorva mollarning nasli bir marta almashib turadigan davr. Uning boshlanishi quyoshning Zodiak belgilaridan birining nuqtasida joylashgan joyidan, oxiri bu nuqtaga qaytishdir" (4:127 bet.,8: 132 bet.). Beruniy qadimgi yunonlar, suriyaliklar, turklar, misrliklar, so'g'dlar, forslar, xorazmliklar, arablar va boshqa xalqlarning xronologik davrini batafsil yoritadi. E'tibor bering, Beruniy yahudiylarning xronologiyaga oid qarashlari haqida ma'lumot bergan yagona o'rta asr musulmon tarixchisi bo'lgan. Olim

shuningdek, qaysi xalqlar qaysi yilni qo'llaganligi haqida ma'lumot beradi. Uning so'zlariga ko'ra (3: 99 bet.) qadimiy va islomdan keyin faqat arablar qamariy yilni, qadimgi yunonlar, vizantiyaliklar, koptlar, suriyaliklar, franklar, forslar va so'g'dliklar quyosh yilidan foydalanishgan. Beruniy (3:98 bet.) sanash vaqtining haftalik sikli masalasiga ham to'xtalib o'tgan Ma'lumki, qadimgi Eron yili 360 va besh qo'shimcha kundan, har biri 30 kundan iborat 12 oy va sutkaning chorak qismidan iborat bo'lgan. Har bir kunning o'z nomi bor edi. Shuning uchun ular haftaning kunlariga muhtoj emas edilar deb ma'lumot berib ketgan.

Beruniyning kabisa yilining shakllanish tamoyili haqidagi ma'lumotlari ham juda qiziq. Bu kabisa yili qoidalarining batafsil tavsifi bilan cheklanmaydi. U turli xalqlar orasidan to'g'ri tarix haqida eng qimmatli materiallar to'plagan. Qadim zamonlardan beri odamlar quyosh yili 365 kun va sutkaning to'rtdan bir qismidan iborat ekanligini bilishgan, Beruniy uni kasr deb atagan. U (3: 113-114 betlar.) sakrashning eng ko'p qo'llaniladigan uchta turini sanab o'tadi: "Bu kasrni ishlatuvchilar uch toifaga bo'linadi.

Ulardan birinchisi (izchillik tarafdorlarini o'z ichiga oladi). Ular to'rt yil ichida to'liq kunni tashkil qilganda, bularni (choraklarni) hisobga oladi. Ular ularni, ya'ni (bu kunlarni) yil kunlari soniga qo'shib, 366 ga aylanadi.

Ikkinchi (guruh) - yuz yigirma yil ichida to'liq oyni tashkil qilganda (choraklarni) hisobga oladiganlar. Ular uni yil oylariga qo'shadilar, shuning uchun bir yilda o'n uch oy, (bunday yilda kunlar 395 kun bo'ladi.

Uchinchi (guruh) - to'rt yuz oltmish yil ichida to'liq yilni tashkil etganda (choraklarni) hisobga oladiganlar. Bu (yil) ga bog'langanmi deyishimiz ham muhim

emas (oldingi yil va oxirgi yil yigirma to'rt yil (bu davr) bo'ldi).

Beruniy (3: 115 bet.) fikricha, ikkinchi turdagi kabisa yili, ya'ni. har 120 yilda bir oy qo'shilishi faqat qadimgi eroniylar tomonidan qo'llanilgan. Olim kabisa yili masalalariga bunday yondashish sababini Zaratushtra diniy ta'limotida ko'radi. Taxminlarga ko'ra, Zaratushtra ularga butun oyni qo'shishdan tashqari yana bir kabisa yilidan foydalanishni taqiqlagan. Beruniy davr tushunchasiga quyidagicha tarif beradi "Davrlar deganda o'tgan yilning boshidan sanaladigan ma'lum bir vaqt davri, ya'ni payg'ambar (masalan) alomatlar va belgilar bilan yuborilgan. dalillar yoki qudratli buyuk podshoh yoki ba'zi odamlar umumiy halokatli suv toshqini, halokatli zilzila va muvaffaqiyatsizlik yoki halokatli o'lat va halokatli ocharchilikdan halok bo'lgan yoki sulolalar almashgan yoki dinlar almashgan yoki uzoq asrlar va uzoq yillar davomida sodir bo'ladigan samoviy alomatlar yoki unutilmas voqealar orasidan dahshatli hodisa sodir bo'lgan. Bunday hodisalar ma'lum vaqt davrlarini belgilaydi va dunyoviy va diniy sohalarida bundan voz kechib bo'lmaydi. Yuqoridagi parchadan ko'rinib turibdiki, Abu Rayxon Beruniyning "davrlar" tushunchasiga talqini uning zamonaviy ilmiy asoslangan tushunchasidan unchalik farq qilmaydi.

"Mas'ud qonunlari"da (3: 111 bet) esa davr tushunchasi olim tomonidan shunday tariflangan: "Davrlar - ma'lum bir vaqt (hodisalar). bir yoki bir nechta xalqlar orasida ma'lum bo'lib bundan vaqt, kunlar, oylar va yillar bilan hisoblanadi, «Osor-ul-boqiya» va "Mas'ud qonunlari"da turli xalqlarning davrlari xronologik tartibda berilgan. Beruniy hikoyasini Odam Ato davridan

boshlaydi. Quyida olim bilgan davrlar keltirilgan. Ular orasida Odam Ato davri, To'fon davri, Navaxudonossor davri, Filippi davri, Iskandar davri, Avgust davri, Antoni davri, Diolektian davri va ko'plab hind davrlari bor. Beruniy (3: 112 bet.) hijrat, Iskandar va Yazdigard davrlari haqida ko'p gapiradi. Uning so'zlariga qaraganda, bu uch davr Sharqda keng tarqalgan. "Mas'ud qonunlari"da esa hindlarning davrlari kengroq rivoyat qilingan. Beruniyning (3: 147 bet) bu boradagi xizmatlaridan biri shundaki olim Abu Abdulloh al-Battoniyning xatosini ishonchli isbotlagan.. Shuni ta'kidlash kerakki, Abu Rayxon Beruniy tomonidan X-XI asrlarda ishlab chiqilgan vaqtni hisoblash usullari hozirgacha saqlanib qolgan. Beruniyning ilmiy ishlari bu masalada olimning xatosizligini ko'rsatadi." Mas'ud Qonuniy"da turli xalqlarning bayramlari va muhim kunlari jadvallar shaklida yoritilgan. Shuningdek Kayumarsdan Faridungacha bo'lgan afsonaviy va yarim afsonaviy jadvallar Eron sulolalari - Peshdodiylar deb nomlangan jadvallari, Erajdan Girshospigacha bo'lgan Aylan podshohlari jadvallari keltirilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, Beruniy sharqning turli xalqlarining davrlarini tafsiflashda, eng avvalo, ularning taqvimlari, bayramlari, ular bilan bog'liq bo'lgan marosim va urf-odatlariga e'tibor qaratgan. Qolaversa, olim bu masalalarning barchasini etnografiya prizmasidan ko'rib chiqqan, shu munosabat bilan Beruniyning tarixiy etnografiyaning asoschisi ham deyish mumkin. Beruniy xronologik tizimlar haqidagi hikoyani boshlashdan oldin, turli xalqlarning kalendarlar tizimiga ega ekanligini eslaydi. Qadimgi Eron xalqlarining kalendarini o'rganish bilan ko'p odamlar shug'ullangan. (17; 18; 19;

21). Qadimgi Eron xalqlarining kalendarini o'rganish bilan o'rta asr mualliflarining aksariyati – Umar Xayyom, Abdussaid Gardeziy, Xisraviy va boshqalar shug'ullangan. Beruniy ham Qadimgi Eron xalqlarining kalendarini o'rgangan. Bundan tashqari, uning ma'lumotlari ko'p jihatdan o'zidan oldingi, zamondoshlari va izdoshlarining o'xshash ma'lumotlaridan ustundir. Beruniyning yozishicha, haqiqiy quyosh yili 365 kun va sutkaning chorak qismidan iborat. Lekin, Beruniy ta'kidlaganidek, afsonaviy Peshland sulolasidan bo'lgan qadimgi Siron podshohlari uch yuz oltmish kundan iborat quyosh yilidan foydalanganlar. Ularning yili o'n ikki oydan iborat bo'lib, har oyda o'ttiz kun bor edi. Har olti yilda bir yil bir oy bilan to'ldirilib, "kabisa yili" deb ataldi. Har bir yuz yigirma yilda bir marta yilga ikki oy qo'shildi - biri qo'shimcha besh kun uchun, ikkinchisi esa 13 kunning chorak qismi uchun. Beruniyning so'zlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, ular go'yoki shunday yilni ardoqlab, uni barakali deb ataganlar va bu yil davomida taqvo va xayr-ehsonlar bilan mashg'ul bo'lganlar. Bundan tashqari Beruniy Alemen Sosoniylar sulolalari hukmronligi davridagi qadimgi praniylarning xronologiyasi tizimi hamda Yazdigurdning avlodlar tizimi haqida ma'lumotlar beradi. Umuman ma'lumki, O'rta Osiyo va Eronning ayrim hududlarida miloddan avvalgi birinchi ming yillikning yarmi xronologiya tizimining boshlanishini ko'plab mualliflar Zardushtga bog'laydi (12: 320-bet.) Ahamoniylar bu xronologiyaga (2: 231 bet.) mil.avv 441-yillarda o'tishgan. Qadimgi Eron xronologiya tizimiga (ya'ni tizim Zaratushtra xronologiyasi) ko'ra yil o'n ikki oydan iborat edi. Beruniy (9: 64 bet.) bu oylarning nomlarini quyida keltiradi

Farvardinmoh (21.III - 19.IV), Urdubikhishtmox (20.IV - 19.V), Xurdodmox (20.V - 18.VI), Tirmoh (19.VI - 18.VII), Murdodmox (19.VII - 17.VIII), Shahrivarmox (18.VIII - 16.IX), Mehrmox (17.IX - 16.X), Obonmox (17.X - 15.XI), Ozarmoh (21.XI - 20.XII), Daimoh (21.XII-19.I), Bahmanmox (20.I - 18.II), Isfandormuzmox (19.II - 20.III)

MUHOKAMA VA NATIJALAR

V.A. Livshits qayd etishicha Bu nomlar fonetik jihatdan Zardushtiylik taqvimining o'rta asr versiyasiga juda o'xshash (17: 328 bet.). Qadimgi Eron oylarining nomlari va ularning tartibi haqida fors xalqi orasida quyidagi to'rtlik keng tarqalgan (16: 87 bet.):

Zi Farvardin chu bigzashti, mahi

Urdubikhisht oyod,

Bimon Xurdodu Tiru onгах Murdodat
chameoyad

Paz az Shahrivor Mehru Obon Ozaru Dai
don

Ki bar Bahman chuz Isfandormuz mahe
naafzoyad.

Tarjimasi:

Farvardin o'tganingda, Oy kelar

Urdubihisht

Xurdod va Tirni yoqing, keyin Murdod
keladi.

Ularning ortida, bil, Shahrivar, Mexp, Oboi,
Ozar va Dai bor,

Bahmanamning orqasida Isfandormuzdan
boshqa oy yo'q.

Har oyni o'ttiz kuni bor edi, ularning ham nomlari bor edi (9: 65 bet.). Beruniy ta'kidlaganidek, qadimgi eroniylarda kun nomlari borasida hech qanday ixtilof bo'lmagan. Alohida tadqiqotchilar (21: 45-60 betlar, 20: 27-45 betlar) Beruniydan topilgan qadimgi Sironiy taqvimidagi kunlar nomlarini o'rganib, ularni Avesto

nusxasi bilan qiyoslab, Beruniy ma'lumotlarini yaxlit, degan xulosaga kelishdi. Shunday qilib, har biri o'ttiz kundan iborat o'n ikki oy, qadimgi Eron taqvimidagi kunlar soni esa uch yuz oltmishtaga yetdi, Beruniy xulosasiga ko'ra, Obon va Ozar oylari orasiga qo'shimcha besh kun qo'shilgan. Beruniyda bu kunlarning bir qancha variantlari bor, ular haqida (12: 58 betlar) "Men ikkita kitob topmadim va ularni bir xil deb ataydigan ikki kishini eshitmadim. Bu kunlarning nomlarini Beruniy "Kitob Zarn Noib Amuliy, Zaluy ibn Shoxun va Abul Faraj Ibrohim ibn Ahmel ibn Xalaf az Zonjoniy" so'zlaridan qayta hikoyalar bilan keltiradi. Qadimgi eroniylar bu to'rtidan o'ttiz kun (ya'ni, taxminan bir oy) qo'shilmaguncha, kunning choraklarini e'tiborsiz qoldirdilar. Bu har yuz yigirma yilda bir marta sodir bo'ldi. Bu yil o'ttiz oydan iborat bo'lib, u kabisa yili (17: 321 bet.) deb nomlandi. Beruniyning yozishicha: Qadimgi Eron podshohlari kabisa yilini aniq belgilash uchun mamlakatning barcha hududlaridan hisob mashinalari, afsona va hikoyatlarni uzatuvchilar, din arboblari, qozilarni poytaxtga taklif qilib, ular bilan maslahatlashgan. Buning uchun millionlab dinorlar sarflangan. Bu kun eng ulug' bayram hisoblanib, "Gol qo'shish bayrami" yoki "Kabisa yili bayrami" deb atalgan. Podshoh o'z fuqarolarini bir oy davomida og'ir soliqlardan ozod qildi. Aburayxon Beruniy bu ma'lumotni "Taqdir kitobi" dan o'zlashtirgani ma'lum. Beruniyning takidlashicha (3: 237 bet.; 12: 226-227-betlar, 9: 234-235 betlar) qadimgi eroniylar bir necha mulohazalarga asoslanib yangi yilni yozgi kun to'xtashi kunida nishonlaganliklarini qayd etadi. Buning sababi sifatida birinchidan,

bu yilning eng uzun kuni, ikkinchidan, bu kunni hatto astronomiyadan hech narsani tushunmaydigan odam ham osongina aniqlaydi

Abu Rayhon Beruniy o'zining «Xronologiya» asarida miloddan avvalgi 441-yilni zardusht yil hisobi shu yildan boshlangan deb ko'rsatadi. Zardusht kalendari 365 kun, har biri 30 kundan tuzilgan 12 oy va yana 5 kundan iborat, to'rt yilda yana bir kun orttirilgan. Demak, har to'rt yilda (kabisa yilida) o'n ikkinchi o'ning oxiriga 5 kun emas, 6 kun qo'shilgan. O'ttiz kunga atab qo'yilgan mazkur nomlar yilning o'n ikki oyidagi hamma kunlarga taalluqli bodgan. (22) Zardusht yil hisobi milodiv 632-yilgacha qo'llanib keldi. 632-yilda sosoniy podshohlardan Yazdgird III zardusht taqvimini isloh qiladi. Abu Rayhon Beruniy So'g'd oylar to'g'risida ham ma'lumot beradi. (Ularda o'n ikkita oy bo'lib, bu oylar har biri o'ttiz kundan hisoblangan. So'g'diylar har bir kunni alohida nom bilan ataganlar. Kunlarning nomlarini Abu Rayhon Beruniy «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarida berib o'tadi. (23)

Qadimgi Xorazmda Quyosh kalendariga asoslangan yil hisobidan foydalanilgan. Abu Rayhon Beruniyning yozishicha, Xorazm yil hisobi O'rta Osiyodagi eng qadimgi yil hisoblaridan biri hisoblangan. Xorazm kalendarida bir yil 12 oyga bo'lingan va har bir oy 30 kundan iborat bo'lgan. Qo'shimcha 5 kun yil oxirida o'n ikkinchi oyga qo'shilgan va bir yil 365 kunni tashkil etgan. Har yili qoldiq sifatida ortib qoladigan chorak kunga Xorazm kalendarida e'tibor berilmagan. Yangi yil bahorgi tengkunlikdan boshlangan. Oy nomlari Abu Rayhon Beruniy asarida ikki xil -

to'liq va qisqartirilgan shakllarda keltiriladi. Oylarning to'liq nomi juda uzun bo'lib. ko'pchilik tovushlarni undosh harflar tashkil qiladi. Beruniy Xorazm kalendari oy nomlarining to'liq va qisqartirilgan shaklini quyidagicha keltiradi:(24)

Abu Rayhon Beruniy oylarining to'liq nomini bergan bomsada, ammo kundalik ish yuritishda va ma'muriy hujjatlarda oylarning yuqoridakeltirilgan qisqa shaklidan foydalanilgan. IV-VIII asr qadimgi xorazmiy yozuvi hujjatlarida va XII-XIV asr arab-xorazm yozuvi manbalarida oy nomlari yuqoridagi shakllarda qo'llanadi. Ckn ikkinchi oyga qo'shiladigan 5 kunning maxsus nomi bo'lmagan. Yil oylari kunlariga ortiqcha kunlarni qo'shish, ya'ni yilni kabisali qilish kalendar tarixida muhim masala bo'lgan. Beruniy Xorazmda kabisali yilga o'tish masalasiga ham to'xtalib o'tib, ular ortiqcha besh kunni oxirgi oyga qo'shganliklari to'g'risida ma'lumot beradi. Xorazmliklar bilan so'g'diylar yil boshini belgilash uchun ortiqcha kunlarni qo'shishda bir xil amal qilganlar. Xorazm kalendarida ham oyni har bir kuni (30 kuni) alohida-alohida nom bilan yuritilgan.

Muchal kalendari. Turkiy xalqlarning eng qadimgi kalendarlari, yil hisoblari haqida juda oz ma'lumotlar saqlanib qolgan. Bu haqda ma'lumot heruvchi manbalar Abu Rayhon Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» va Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'ot at-turk» asarlaridir. Abu Rayhon Beruniy o'z asarida qator sharq xalqlari kalendarlari haqida ma'lumot berib, turk va hazarlarni ham tilga oladi: «Hind, xitoy, libet, turk, hazar, habash va zangi kabi boshqa millatlarning oylarigakelsak, garchi ulardan bazisining nomlari bizga

aniq maMum boisa ham, to ularning barchasini bilish vaqti kelguncha bayon etishdan to'xtadik». Abu Rayhon Beruniy «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar»da quyidagilarni yozadi: «Bular (ya'ni turkiy xalqlar taqvimi)ningmiqdorlari, mamolari va kayfiyatlaridan voqif bo'lmadim». Shundan keyin olim turkiy xalqlar taqvimidagi o'n ikki oy nomini beradi:(24)

1. Ulug' oy.,2. Kichik oy.,3. Birinchi oy.,4. Ikkinchi oy.,5. Uchinchi oy.,6. To'rtinchi oy.,7. Beshinchi oy.,8. Oltinchi oy.,9. Yettinchi oy.,10. Sakkizinchi oy.,11. To'qqizinchi oy.,12. O'ninchi oy.

Abu Rayhon Beruniy mazkur sahifada yana turk taqvimi haqida gapirib, «Turk jadvali» degan sarlavha ostida o'n ikki hayvon nomi bilan ataladigan o'n ikki yillik muchal hisobining nomlarini ham keltiradi(24)

1. Sichqon.,2. Ud (sigir),3. Bars.,4. Tovushqon (quyon),5. Luy (baliq),6. Yilon (ilon),7. Yunt (ot),8. Qo'y.,9. Pichin (maymun),10. Tovuq.,11. It.,12. To'ng'iz.

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, turkiy xalqlarning asosiy taqvimi muchal hisobidan iborat bo'lgan yilning o'n ikki oyi Beruniy keltirgan nonilar bilan atalgan. Biroq Beruniy turkiy xalqlarda qadim zamonlardan buyon biror voqea asos qilib olingan «Tarix boshi» deb atalgan, raqam bilan hisoblab kelinadigan yil hisobi to'g'risida ma'lumot bermaydi. Shu bilan birga yuqorida aytilgan o'n ikki oyni kunlar miqdori, oddiy va kabisa yili, yilning boshlanishi, yangi kunning. qachondan hisoblanishi ham aytilmaydi. Har holda qadimgi turkiy xalqlarda ham Yaqin va Olrta Sharqdagi boshqa kalendarlarda bo'lgani kabi yil boshi bahorgi tengkunlikdan boshlangan. Chunki qadimgi turkiy xalqlar qo'llagan

muchal yilining birinchi kuni bahorgi tengkunlikdan hisoblanadi. Mahmud Qoshg'ariy «Devonu lug'ot at-turk» asarida turkiy xalqlarning kalendarlari haqida qisqacha to'xtab ohadi, Mahmud Qoshg'ariv ham Abu Rayhon Beruniy kabi qadim zamonlardan beridavom etib kelayotgan tarix boshi (era)ga to'xtalib o'tmaydi. Olim faqat Abu Rayhon Beruniy keltirgani kabi yilning o'n ikki oyini beradi. Mahmud Qoshg'ariy turkiy xalqlarda kunlarning nomi yo'qligini, arablar kelgandan keyingina kunlar hafta ichidagi kun nomlari bilan aytilishi odat tusiga kirganligini qayd etadi.(25) U muchal tarkibiga kirgan o'n ikki hayvon nomini sichqondan boshlab to'ng'izgacha sanab o'tadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Abu Rayxon Beruniy o'zigacha bo'lgan davr va o'ziyashayotgan davrdagi dunyo xalqlari xronologiyasi, vaqt tizimi haqida oltinga teng bo'lgan ma'lumotlarni berib o'tgan. Abu Rayxon Beruniy ma'lumotlar boshqa allama va olimlar berib o'tgan malumotlardan aniqligi va bugungi kundagi ma'lumotlar bilan unchalik farq qilmasligi bilan ham ahamiyatlidir. Abu Rayxon Baruniy qadimgi yunonlar, suriyaliklar, turklar, misrliklar, so'g'dlar, forslar, xorazmliklar, arablar va boshqa xalqlarning xronologik davrini batafsil yoritadi. Beruniyning bugungi kundagi xronologiya fanining rivojiga katta hissa qo'shgan buyuk sharq olimi hisoblanadi.

References:

1. Abdullaev I. «Pamyatniki minuvshix pokoleniy» Beruni i ix izuchenie v Uzbekistane //Beruni i gumanitarne nauki. - Tashkent: Fan, 1972
2. Abdullo-zoda X.F. Abumaxmudi Xujandy va ta'rixi astronomiyai xalk, i tojik. - Xujand: « Nuri ma'rifat», 2005
3. Abu Rayxan Beruni. Izbranne proizvedeniya. TU - 4.1.-kn. 1-5. - Kanon Mas'uda. //Otv. red. S.X. Sirajdinov i G.P. Matvievskaya. Vstupit, statya, per. i prim. P.G. Bulgakova i B.A. Rozenfelda. - Tashkent: Fan, 1973.
4. Abu Rayxan Beruni. Izbranne proizvedeniya. T.U1. Kniga vrazumleniya nachatkam nauki o zvezdax. //Vstupitelnaya statya, perevod i primechaniya B.F. Rozenfelda i A.Axmedova. Otv. red. doktor filologicheskix nauk A.K. Arende - Tashkent: Fan, 1975
5. Abu Rayxon Beruniy. Tanlangan asarlar, 1.-Qadimgi xalqlardan qolgan yodgoriklar//Tarjimon A. Rasulov, tox,lari I. Abdullaev va A. Rasulov tuzgan, mas'ul muxarrirlar I. Abdullaev va O. Fayzullaev.-Toshkent: Uz SSR «Fan» nashriyoti, 1968
6. Abu Rayxop Beruniy. Lt-tafxim li-avoili saioat-it-tai^im. Zaxirai dast\atx,oi Sharsi AU Ch.T, №385
7. Lburayx,op Beruny. Lt-tafx,im li-avoili saioat-it-tai^im// Ba gasx,ex,i alloma Ch,aloladdin Xumoy.-Texroi: 1376 N O M A I donish gox O S U Ch E N E Z A P I S K I U~153
8. Aburayxon Beruny. Kitob-ut-tafx,im li avoili sanoat-it-tan- ъ(im. //Ba chop tayyorkunandagon A. Devonasulov, Ch,. Mamedova, T. Sobirov. Mux,arri mas'ul M. Dinorshoev. - Dushanbe, 1973
9. Aburayxon Beruny. Osor-ul-bosiya. //Ba chop tayyorkunandagon A. Devonasulov, M. Iso, O. X,amid, M. 1>ako. - Mux,arri mas'ul M. Dinorshoev, A. Devansulov. - Dushanbe: Irfon, 1990
10. Aburayxon Beruny. Osor-ul-bosiya//M utarchim Akbari D onosirisht. -T sx,rop:Sipsx,r. - 1377

11. Bikerman E. Xronologiya drevnego mira. Blijniy Vostok i antichnost //Otv. red. M.A. Dandamaev. Per. s angl. I.M. SteblinKamenskogo. - M.: Nauka, 1975
12. Abu Rayxan Biruni. Izbranne proizvedeniya. T. II. Pamyatniki minuvshix pokoleniy. //Per. i prim. M.A. Sale. - Tashkent: Izd. AN UzSSR, 1957
13. Abu Raykan Beruniy, Tanlangan asarlar. I III Geodeziya / P. Bulgakov tomonidan tadqiqot, pas va eslatmalar - Toshkent: Fan,1963 yil
- 14 Bulgakov P.G. Beruniyning gumanitar merosi //Beruniy va gumanitar fanlar Toshkent: Fan, 1972
15. Bulgakov III. Beruniy hayoti va ijodi. Toshkent: Fan, 1973 yil
16. Djaxonov U Qishloq xo'jaligi xalq kalendar va hisobi.Soxa tojiklari orasida vaqt // Tojikiston etnografiyasi (Tahr. B.A. LITVINSKY) - Dushanbe: Donish, 1985 12 Kamentseva E. I. Tarix yordamchi tarixi Intizom - Moskva 1079
- 17.Lobachyova N.P. K istorii kalendarных obryadov u zemledelsev Sredney Azii //Drevniye obryady verovaniya i kulty narodov Sredney Azii (Istoriko-etnograficheskiye ocherki). - M.: Nauka, 198619. Livshits V.A.Zardushtiyar taqvimi Bikerman E. Qadimgi dunyo xronologiyasi Yaqin Sharq va antennalik MA Fan. 1905 yil
18. Lobacheva N.P. Dehqonlar orasida kalendar marosimlari tarixi haqida Markaziy Osiyo O'rta Osiyo xalqlarining qadimiy marosimlari, e'tiqodlari va kultlari Tarixiy-etnografik ocherklar) - M. Nauka, 1986
19. Mug' tog'idan olingan so'g'd hujjatlari. 1-son. A. A. Freiman. Mug tog'idagi hujjatlarning tavsifi, nashrlari va tadqiqi, - M.:Ed. Sharq adabiyoti, 1962 yil
20. Mug' tog'idan olingan so'g'd hujjatlari. III masala. Uy xo'jaligi hujjatlar // Rep. ed. M.I. Bogolyubov. O'qish, tarjima va sharhi M.I. Bogolyubov va O. Smirnova. - M.: Ed. Sharqiy Adabiyot, 1963 yil
- 21.Yoqubov Yu.Qadimgi So'g'd dini. - Dushanbe: Donish, 1996
22. Q a y u m o v A. Abu Rayhon Beruniy. Abu Ali ibn Sino. - T.: 1987.
23. Q o d i r o v A. Vaqt va kalendar. — T.: « O 'zbekiston». 1977.
24. H a k i m o v M . Turkiston xalqlari qo'llagan taqvimlar. -T.: 1999.
25. « O 'zbekiston Milliy ensiklopediyasi» Davlat Ilmiy nashriyoti 2000-2005-yillar.